

УДК: 94(477)“1939-1941”:070

Д. В. Колісник

ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ У ВИСВІТЛЕННІ ГЕТЬМАНСЬКОГО ЧАСОПИСУ «НАЦІЯ В ПОХОДІ» (1939–1941)

У статті на основі аналізу публікацій періодичного видання консервативно-монархічного (гетьманського) руху – «Нація в поході» (Берлін, 1939-1941) – розглядається оцінка подій початкового етапу Другої світової війни монархічним середовищем української еміграції.

Ключові слова: гетьманський рух, П. Скоропадський, «Нація в поході», Третій Райх, Друга світова війна.

Розв'язання нацистською Німеччиною восени 1939 р. військової кампанії проти Польщі, що згодом переросла у повноцінну війну європейського і світового масштабу, безпосередньо торкнулося життя і діяльності української політичної еміграції в Європі, зокрема її консервативно-монархічного (гетьманського) середовища. Вплив початку Другої світової війни на українських емігрантів та їх об'єднання в Німеччині, Австрії, колишній Чехословаччині та Польщі мав як об'єктивний, так і суб'єктивний характер. З одного боку, еміграційні осередки були змушені пристосовуватися до нових і далеко не простих внутрішньополітичних реалій на теренах Третього Райху, в складі якого опинилися зазначені країни. З іншого ж, розпад «несправедливої», з точки зору колишніх учасників визвольних змагань 1917-1921 рр., Версальської системи міжнародних відносин, спричинений реваншистською та експансіоністською політикою Німеччини, активізував у більшості політичних течій української еміграції сподівання на відновлення самостійної і незалежної України – завдяки перемогам вермахту на сході Європи.

Найбільш оптимістично налаштованими щодо позитивного вирішення «української справи» наприкінці 1930-х рр. виявилися націоналістичний та гетьманський рух. Як відомо, згодом представники ОУН навіть встигли, хоч і ненадовго, по слідах німецьких військ проголосити у Львові «Акт відновлення Української Держави» (30 червня 1941 р.). Натомість гетьманському руху Павла Скоропадського (1873-1945) не вдалося досягти суттєвих політичних здобутків у практичній площині. Через відносну малочисельність та фактичну відсутність популярності і представленості серед населення на власне українських теренах активізація діяльності гетьманців з початком Другої світової війни звелася до пожвавлення ідейно-політичної роботи серед еміграційного загалу, видання преси, зміцнення і розширення своєї організації – Союзу Гетьманців-Державників (СГД), а також намагань позиціонувати себе в очах офіційного Берліну як єдиного легітимного представника української діаспори та вигідного союзника.

Необхідно зазначити, що демонстрація лояльності щодо режиму А. Гітлера забезпечувала гетьманському рухові, перш за все, можливість і надалі легально діяти на території Третього Райху. Разом з тим, в українському монархічному середовищі дійсно були присутні сподівання (принаймні напередодні та на початку війни) на те, що саме Німеччина на чолі з фюрером здатна ефективно протистояти сталінському СРСР та допомогти, в кінцевому підсумку, з відновленням української державності (детальніше про це – [11]). Втім, говорячи про стосунки гетьманського руху з нацистським режимом, не варто забувати і про від'їзд гетьманича Данила Скоропадського до Великої Британії за місяць до початку війни. Завбачливий гетьман Павло відрядив туди сина з метою налагодження контактів з британським урядом та подальшого керівництва монархічним рухом на випадок можливої перемоги антигітлерівської коаліції у майбутній війні.

Згодом, вже під час війни, більш менш нормальні стосунки з німецькими урядовцями і, в першу чергу, військовою аристократією дозволяли П. Скоропадському неодноразово допомагати військовополоненим українцям, а також заступатися за діячів української еміграції, які з тих або інших причин потрапили під тиск репресивної машини нацистського режиму. Таким чином, відповідь на питання про сутність, обсяги і форми співпраці гетьманців з Третім Райхом є далеко неоднозначною та чекає на своє ґрунтовне й об'єктивне вивчення. Тож метою даної розвідки є з'ясування ставлення українського монархічного руху до подій початкового періоду Другої світової війни, представленого, зокрема, на сторінках гетьманського часопису «Нація в поході» (1939-1941).

Діяльність гетьманського руху в цілому знайшла своє висвітлення в сучасній вітчизняній історичній науці, про що свідчать наявні фахові дослідження – як загальні праці з історії української політичної еміграції 1920-1930-х рр. (монографії В. Трощинського [30] та В. Пісчун [25]), так і роботи з історії власне монархічного середовища та його провідних діячів (праці Т. Осташко [20; 22], П. Гай-Нижника [5], Ю. Назарук [14], О. Реєнта [27]). Але всі вони торкаються переважно міжвоєнного періоду, залишаючи, як правило, осторонь діяльність гетьманців у роки Другої світової війни. Поодинокими виключеннями можна вважати хіба що статті О. Алфьорова [1] та А. Кентія [9]. Подібна ж ситуація склалася навколо дослідження гетьманської преси кінця 1930-х – початку 1940-х рр. Певні

напрацювання щодо періодики українського монархічного руху присутні у статтях Т. Осташко [21] та Н. Сидоренко [28], однак і в них гетьманські видання воєнної доби якщо і згадуються, то лише побіжно.

Одним з провідних напрямків діяльності гетьманського руху було видання преси, адже періодичні органи були чи не єдиним доступним для діаспори способом донести до закордонних українців свою офіційну позицію щодо важливих подій, явищ та процесів тогочасного бурхливого життя, полем для гострих дискусій з конкуруючими ідейно-політичними течіями, ефективним засобом комунікації з еміграційними колами та координації внутрішньо-організаційного життя. Усвідомлення значення власної преси для подальшого розвитку монархічного руху було досить яскраво відображено і в Регламенті Союзу Гетьманців-Державників, прийнятому в січні 1939 р.: «Обов'язком кожного члена СГД є передплатувати та ширити друковане гетьманське слово» [26, арк.203].

З початком Другої світової війни і, відповідно, зростанням очікувань щодо позитивних зрушень у вирішенні «української справи» гетьманці намагалися мобілізуватися для активної діяльності та якомога ширше репрезентувати свій рух і ідеологію серед емігрантського загалу, конкуруючи при цьому з націоналістичною течією. У зв'язку з цим, протягом 1939-1940 рр. започатковується ціла низка гетьманських періодичних видань – «Нація в поході», «На відсіч!» (обидва – 1939-1941), «Гетьманець» (1940), «Бюлетень Красвої Організації Союзу Гетьманців-Державників в Протектораті Чехія і Моравія» (1940-1941) та «Українська дійсність» (1940-1945). Втім, за виключенням останнього, їхнє існування було досить нетривалим – в основному через слабкість фінансового забезпечення видавничої діяльності.

Найбільшу ж цінність, з точки зору відображення ставлення гетьманського руху до подій початкового етапу Другої світової війни, становить саме двотижневик «Нація в поході», що почав виходити з підзаголовком «Орган української державницької думки» в Берліні напередодні війни і мав на меті «кристалізацію державницького світогляду, як вищої форми національної свідомості» [19, с.2]. За два з половиною роки існування даного часопису (лютий 1939 р. – липень 1941 р.) з'явився 51 випуск («зшиток»), причому якщо спочатку «Нація в поході» з'являлася раз на два тижні, то вже з листопада 1939 р. з метою економії коштів її стали видавати з двоєними випусками раз на місяць. Загалом же, видання двотижневика весь час супроводжувалося матеріальними труднощами, що інколи призводило до затримки появи чергових зшитків. Крім того, не виключався і суто «людський» чинник: ч.38-39 за січень 1941 р. побачило світ із значним запізненням через те, що М. Самойлович, який здійснював технічне редагування і підготовку «Нації в поході» до друку, загубив усі матеріали січневого зшитку. При цьому деякі статті не мали копій, тому їх довелося знову збирати у дописувачів [22, с.252].

Збір і підготовку публікацій для часопису здійснювала редакційна колегія, яку фактично очолював один з провідних діячів гетьманського руху, письменник і журналіст Борис Гомзин (1887-1965), хоча в окремих зшитках за 1939 р. головним редактором вказано молодого поета і драматурга Юрія Косача (1908-1990). Матеріально-технічною стороною опікувався зять гетьмана П. Скоропадського Василь Кужім, а сам друк здійснювався спочатку в Берліні, а потім друкарнями Праги. Часопис можна було передплатити (5,5 райхсмарок на рік, окреме число – 25 пфенігів), а матеріально незабезпечені члени гетьманського руху могли просити про безкоштовне отримання «Нації в поході».

Серед дописувачів двотижневика було широке коло як діячів власне гетьманського руху (Б. Гомзин, О. Губчак, В. Євтимович, І. Лисяк-Рудницький – писав під псевдонімом «Іван Брусний», В. Мурашко, О. Назарук, С. Шемет та ін.), так і української еміграції загалом – С. Гординський, Ю. Косач, С. Мокієвський, М. Омелянович-Павленко, В. Петрів, М. Плечко, В. Щербаківський та ін. Вражає також географія авторів «Нації в поході» – публікації надходили з Братислави, Брюсселя, Відня, Люксембургу, Луцька, Львова, Парижа, Праги, Чернівців тощо. Співпраця редакції з авторами була зазвичай безоплатною, ґрунтуючись на спільній ідейно-політичній приналежності до гетьманського руху та особистих контактах. Так, наприклад, коли навесні 1940 р. Б. Гомзин пропонував колишньому військовому міністру УНР генерал-хорунжому В. Петріву підготувати для «Нації в поході» низку публікацій на військову тематику, то він обережно говорив лише про можливість сплачувати автору «невеличкі гонорари» [12].

На сторінках «Нації в поході» містилися публікації найрізноманітнішого характеру – від офіційних повідомлень Гетьманської Управи і фрагментів праць В. Липинського та інших ідеологів гетьманського руху (рубрика «З української державницької ідеології») до поетичних творів українських (С. Гординський, Ю. Косач, О. Лятуринська) та іноземних (Г. д'Аннунціо, Г. Блюнк, І. Гарт, Дж. Леопарді) письменників. Крім того, в ній друкувалися статті і матеріали з суспільно-політичної та міжнародної тематики, геополітики, історії, сільського господарства, військової, культурної та церковної проблематики, критичні виступи в бік ідейних опонентів по еміграції – перш за все, націоналістів та унерівців, хроніка поточного життя української діаспори, а також подій і процесів у Радянській Україні (рубрика «З українського життя»), огляди преси і рецензії на нові книжки тощо. Тож багато хто з українських емігрантів, навіть не прихильників гетьманської ідеології, могли знайти на сторінках «Нації в поході» щось цікаве для себе – принаймні в «неполітичній» її частині.

Поява такого змістовно насиченого і різножанрового видання не могла не викликати позитивного резонансу серед читацької аудиторії як в консервативно-монархічному середовищі, так і в більш широких колах української еміграції. Зокрема, в ч.6 за 1939 р. у редакційній статті видавці «Нації в поході» з гордістю відзначали, що двотижневик, задуманий як «трибуна українського неомонархізму», за короткий час існування вже виправдав свою появу, згуртувавши навколо себе однодумців «з державницької активістичної молоді» (середній вік співробітників часопису не перевищував 35 років) [3, с.16].

Разом з тим, попри начебто наявний успіх видання «Нації в поході», часопис так і не зміг вийти на рівень самокупності. Багато хто з читачів замовляв передплату, але так і не розраховувався за неї до кінця. Тому редакція майже в кожному зшитку нагадувала про необхідність належної оплати, а вже наприкінці 1939 р. на сторінках друкованого органу з відтінком відчаю зазначалося, що питання матеріального забезпечення двотижневика – це «*справа найбільш пекуча й найбільш невідклична* [виділено редакцією. – Д. К.]» [4]. Скоріш за все, саме матеріальні негаразди призвели до припинення видання «Нації в поході», хоча прямих доказів цього у нас немає. Останній зшиток (ч.50-51) побачив світ у липні 1941 р., щойно після початку німецько-радянської війни. Щодо ймовірності закриття часопису через пов'язаний з цим тиск німецької цензури, то вона видається досить низькою, адже на сторінках гетьманського друкованого органу неодноразово публікувалися цілком лояльні до Третього Райху та його керівництва матеріали. Не на користь версії про тиск з боку нацистського режиму говорить і те, що гетьманці не припинили пресову діяльність на території Третього Райху і після 1941 р. – продовжувалося видання «Української дійсності» (аж до кінця війни), а також з'являлися нові часописи – календар-альманах «Український державник» (1942-1943), «Стерничий» (1943) та «Бюлетень Вищого проводу гетьманського руху» (1944).

На сторінках «Нації в поході» міститься близько двох десятків різноманітних публікацій, присвячених подіям початкового періоду Другої світової війни. Серед них – гетьманські документи офіційного характеру, міркування щодо характеру і можливих наслідків війни, статті з суто військової тематики, спогади очевидців «польської» кампанії вермахту, інформаційні повідомлення тощо. Зазначені матеріали досить яскраво засвідчують позицію гетьманського руху щодо тогочасного перебігу подій.

Ще навесні 1939 р. у двотижневнику відзначалося наближення кардинальних змін у Центрально-Східній Європі та ймовірність «силового» варіанту розвитку подій. Як відомо, восени 1938 р. після т.зв. Мюнхенської угоди Чехословаччина була змушена передати Німеччині Судетську область, а вже в березні наступного року Берлін посприяв проголошенню незалежності маріонеткової Словацької республіки, зумовивши таким чином фактичний розпад чехословацької держави і її наступну окупацію німецькими військами. Скориставшись скрутною для Праги ситуацією, Закарпаття 15 березня 1939 р. проголосило створення самостійної держави – Карпатської України на чолі з президентом А. Волошином (1874-1945) і звернулося до А. Гітлера з проханням щодо протекторату з боку Райху. Однак офіційний Берлін, зв'язаний союзницькими відносинами з Угорщиною М. Хорті, не тільки відмовив Волошину, але й підтримав подальшу угорську окупацію краю.

Кількаденне існування Карпатської України та її відчайдушна боротьба за незалежність сколихнули всю українську еміграцію в Європі. В аналізованій нами «Нації в поході» з'явилася ціла низка співчуваючих трагічній долі закарпатців статей, однак ухил в них було зроблено на критику діяльності ОУН, що, начебто, своїми діями спричинили такі програшні наслідки. В надрукованому ж Комунікаті Пресового Відділу Гетьманської Управи (1939, ч.4) керівництво монархічного руху виклало своє офіційне ставлення до ситуації. Звинувачуючи чеський уряд в надмірній централізаторській політиці і створенні анархії, гетьманці назвали введення Німеччиною своїх військ на словацьку територію «логічним виходом з положення й закінченням хаотичного стану» в умовах загрози миру в Центральній Європі [8, с.10]. Більше того, однією з основних причин поразки Карпатської України тут було названо неспроможність її керівництва налагодити належні зв'язки з офіційним Берліном. В свою чергу, Німеччина, як зазначається в Комунікаті, не в змозі була допомогти щойно проголошеній самостійній державі через наявні міжнародно-правові бар'єри (наче подібні «дрібниці» хоч раз зупинили Третій Райх).

В цілому ж, Гетьманська Управа пропонує прихильникам П. Скоропадського наступний заспокійливий і обнадійливий висновок з наведеної неоднозначної ситуації: «Хоча становище Німеччини супроти Карпатської України в останніх тижнях слушно занепокоїло українців і викликало відповідну реакцію серед українського суспільства, ніщо однак не вказує на розбіжність, що могла б заіснувати між німецькою політикою та визвольними змаганнями Українців у майбутньому. Ідея боротьби з більшевизмом та невідступна від неї справа впорядкування взаємин на Сході визначає, очевидно, й надалі шляхи німецької політики» [8, с.10]. Отже, з позиції гетьманського проводу Карпатська Україна фактично стала вимушеною «жертвою», принесеною українським загалом на користь майбутньої співпраці з Німеччиною у боротьбі з СРСР та справі відновлення незалежності

всієї України. Таким чином, гетьманський рух ще навесні 1939 р. видав Третьому Райху свого роду морально-політичний карт-бланш на подальшу «зміну існуючого стану на Сході Європи».

Не оминули дописувачі «Нації в поході» своєю увагою і перспективи укладення англо-радянської угоди, переговори щодо якої відбувалися, як відомо влітку 1939 р. і невдале завершення яких фактично уможливило початок Другої світової війни. В статті, підписаній літерами «ОБ» (ймовірно, О. Березяк з Брюсселя), доводиться малоімовірність зближення Лондону й Москви, адже їхні інтереси історично перетинаються як на Далекому Сході, так і в Центральній Азії. Разом з тим, тут наголошується, що неврахування «українського чинника» в налагодженні стосунків з СРСР буде хибною позицією для будь-якої держави, яка прагнучиме домовитися про співпрацю з Радянським Союзом [16, с.11]. Тобто автор все ще розглядав різні варіанти розвитку подій в Європі, доводячи при цьому важливе геополітичне значення України за будь-яких конфігурацій союзів і протистоянь у міжнародних відносинах на європейському континенті.

Однак, як відомо, замість англо-радянської угоди у серпні 1939 р. було підписано «пакт Ріббентропа – Молотова» і невдовзі війна в Європі стала реальністю. На сторінках «Нації в поході» гетьманці вітали у своїх публікаціях напад вермахту та Червоної Армії на Польщу, що протягом міжвоєнного періоду здійснювала репресивну та колонізаторську політику по відношенню до населення Західної України та Західної Білорусі («Кінець Польщі», 1940, ч.3-4). Найбільший же позитив для «української справи» дописувачі вбачали у відновленні соборності українських земель, нехай і в межах Радянського Союзу. Більше того, І. Брусний (псевдонім І. Лисяка-Рудницького) підкреслює зростання геополітичної ваги України на сході Європи в нових умовах, адже «Україні призначено в найближчі часи бути мостом між двома імперіями, що їх кордони зарисовуються тут і там» [2, с.2]. А це, в свою чергу, давало автору підстави сподіватися, що українці все таки отримають власну незалежну державу. Водночас, досить показовим виглядає визнання у вересні 1939 р. Лисяком-Рудницьким того, що невідомо, якою буде політика радянської влади на зайнятих західноукраїнських землях, і що саме очікує на їх населення. Втім, він оптимістично розмірковує про те, що у будь-якому випадку тепер мешканці Західної України зможуть більш дієво впливати на розбудову власного життя, зокрема в політичній сфері.

Ціла низка публікацій у гетьманському двотижневику присвячена висвітленню власне військових аспектів війни Німеччини проти Польщі, Англії та Франції восени 1939 – влітку 1940 рр. Їх автори – фахові військові, представники командного складу колишньої армії УНР – генерал М. Омелянович-Павленко та генерал-хорунжий В. Петрів, які безпосередньо не належали до гетьманського руху П. Скоропадського. Перший з названих дописувачів, зокрема, захоплено та детально аналізує «блискучий» тритижневий «бліцкриг» вермахту проти Польщі, схвально описуючи вміле використання німцями бронетехніки та авіації, а також високо оцінює тактичну підготовку молодшого й середнього офіцерського складу війська Третього Райху (1939, ч.14-15). Разом з тим, коротко торкаючись внеску Червоної Армії в розгром Польщі, Омелянович-Павленко зазначає, що СРСР вступив у війну коли поляки були вже фактично розбиті і їхня армія агонізувала, тому, відповідно: «Про Червону армію СССР в редакції р. 1939 було б передчасним робити висновки» [18, с.5].

В іншій, досить великій за обсягом статті, що друкувалася з продовженням у трьох зшитках «Нації в поході» влітку – восени 1940 р., генерал М. Омелянович-Павленко прискіпливо розглядає перебіг подій на західноєвропейському театрі військових дій, зокрема операції вермахту по захопленню Норвегії, Данії, Голландії, Бельгії та Франції. Тут автор так само відверто компліментарно висловлюється з приводу озброєння, тактичних прийомів, морального духу та командування німецьких військ. При цьому колишній військовик УНР приходить досить цікавого висновку про причини таких вражаючих успіхів Німеччини та її збройних сил – на його думку, секрет у гармонійному поєднанні та ефективній співпраці «трьох секторів: політичного, господарчого й воєнного», тобто дипломатичних зусиль, забезпечення матеріальними ресурсами та здійснення безпосередніх бойових операцій [17, ч.9-10, с.3]. Саме таке сполучення, на переконання Омеляновича-Павленка, дозволяло німцям наносити поразку за поразкою більш чисельним військам союзників.

Подібними настроями пронизана і стаття генерал-хорунжого В. Петріва (1940, ч.9-10) про розвиток німецької воєнної науки та координацію діяльності окремих родів військ (авіації, бронетанкових та військово-морських сил). При цьому автор наголошує на важливості й суто «людського» чинника в військових успіхах вермахту – «почуття обов'язку та братерства всіх на основі національного принципу, принципу військового камарадства та обов'язальної шляхетности» [24, с.17]. Йдучи у своїх роздумах далі, В. Петрів закликає й українців при розбудові власного війська виховувати в собі подібні моральні якості.

Окрім суто військово-технічної та тактико-оперативної інформації про перебіг подій на початку Другої світової війни «Нація в поході» містить також погляд на них з іншого, протилежного та неформального, так би мовити, боку. Йдеться про спогади та свідчення безпосередніх очевидців розгрому Польщі восени 1939 р. – цивільних мешканців західноукраїнських земель (1939, ч.13 та 1940, ч.3-4). Спільним для зазначених публікацій є опис негараздів воєнного лихоліття, страху та хаосу, що

охопив життя на польських територіях. Водночас, наскрізною лінією в цих спогадах проходить відчуття емоційного підйому та радості місцевого українського населення у зв'язку з падінням польського режиму. О. Губчак, наприклад, так згадує своє перебування в м. Болімов ввечері 8 вересня: «Вулицями переходять маси піших «радієвих скитальців»; головною дорогою, що йде через ринок, суне в два ряди безконечна валка возів, авт поль. війська. Все помішане, вояки в помітному зденервуванні. Відворот, панічний відворот! І це в віддалі менш-більш 50 км від Варшави! Це вже кінець Польщі – блискає думка, а радість з цього приводу мішається з острахом, що може ми попали в саму найгіршу воєнну колотнечу між двома боєвими лініями» [6, с.24].

Гетьманський двотижневик подавав також інформацію про життя в самій Німеччині, охопленій військовим станом, зокрема – про стан, в якому знаходилася українська еміграція на теренах Третього Райху. Так, у ч.16-17 за 1939 р. знаходимо спростування редакції «Нації в поході» повідомлень української преси у Франції про, начебто, посилений контроль за діяльністю об'єднань українців та утиски емігрантів з боку нацистської влади: «Тимчасом на шпальти укр. преси в т.зв. демократичних державах дістаються ось такі безглузді вістки... як про «арештування» нім. владою чільніших українців, заборону преси й укр. організацій тощо. Як бачимо, нам у «недемократичній» державі живеться проте трохи вільніше, ніж у т.зв. демократичних» [7, с.28]. Крім того, у статті О. Коростовець (1940, ч.9-10) висвітлюється чітка і суворонаціонал-соціалістична організація німецького жіноцтва та їхньої діяльності задля потреб фронту – опіка над пораненими і біженцями, приготування їжі, пошив та прання одягу, допомога на фабриках та інших виробництвах. В інших матеріалах «Нації в поході» подані відомості про створення та діяльність при вермахту т.зв. «пропаганд-компаній» – «пропагандистських сотень», до складу яких входили воєнні кореспонденти та фотографи й кінооператори (1940, ч.7-8), а також щодо все більшого поширення ерзац-продуктів у зв'язку з сировинною блокадою Німеччини з боку союзників (1940, ч.17-18).

Війна поступово набирала все більших обертів і гетьманський часопис й надалі не залишав без уваги тогочасні найважливіші події міжнародно-політичного характеру. Так, наприклад, у ч.15-16 за 1940 р. редакція «Нації в поході» досить оперативно відреагувала на підписання 27 вересня того ж року у Берліні т.зв. Троїстого пакту між Берліном, Римом та Токіо, який остаточно завершив формування фашистської коаліції. В публікації під назвою «Пакт трьох потуг» висвітлено умови і перебіг підписання пакту, а також детально передано його зміст. Та найбільшу цікавість викликає наведена наприкінці матеріалу оцінка зазначеної угоди з боку гетьманців: «Це одна з найбільших подій нашої доби... це перший крок до досягнення справжнього [курсив редакції. – Д.К.] миру, якщо в подальшому не будуть повторені в відношенні до націй, які борються за свою волю, ті самі помилки, що їх поробив недоброї пам'яті Версальський трактат» [23, с.21]. Тобто у гетьманців і надалі зберігалися сподівання, що інтереси недержавних націй все таки будуть враховані країнами – учасниками Троїстої угоди.

Близькими за змістом до вищенаведених думок були постанови наради проводу гетьманського руху, що відбулася в Берліні практично за декілька днів до укладання угоди про створення Троїстої Осі. Зокрема, «Нація в поході» наводить офіційну позицію гетьманців щодо міжнародної ситуації на осінь 1940 р.: «Цілковито поділяючи дотеперішні напрямні Гетьманського Центру в ділянці зовнішньої політики..., нарада заявляє, що вона рішуче стоїть за найближче співробітництво з Німеччиною в надії, що й Німецький нарід допоможе українцям осягнути їх заповітну мрію» [15, с.27]. Одночасно у постанові робиться наголос на взаємовигідному характері співробітництва з Третім Райхом і необхідності досягнення взаємних зобов'язань між українцями та офіційним Берліном. Гетьманський провід застерігав своїх прихильників та українську еміграцію в цілому від небезпеки перетворитися на знаряддя досягнення чужих (тобто німецьких) інтересів, а також на беззастережних виконавців чужої волі.

Початок Другої світової війни, як уже зазначалося, викликав помітну активізацію сподівань на конструктивні зміни у вирішенні «українського питання». Проте найбільший сплеск оптимізму та емоційний підйом серед гетьманців спостерігається на сторінках «Нації в поході» у зв'язку з подіями 22 червня 1941 р. та початком німецько-радянської війни. І це цілком закономірно, враховуючи те, що саме в комуністичному режимі СРСР українські монархісти (так само, як і націоналісти) вбачали головного ворога відновлення незалежної України. Тож не дивно, що в останньому числі гетьманського часопису, яке побачило світ в липні 1941 р. на першій же сторінці наводиться привітальна телеграма П. Скоропадського до «Вождя й Державного Канцлера» Німеччини А. Гітлера з приводу розпочатої ним військової кампанії проти Радянського Союзу. В ній, зокрема, виголошувалося наступне: «Звольте прийняти наші найсердечніші побажання повного успіху для німецької зброї. Ми просимо дати нам можливість активно взяти участь усім нашим силам в боротьбі за добро німецького й українського народів» [29].

В іншій публікації того ж самого останнього зшитка «Нації в поході» В. Мурашко, керівник Організаційного відділу Гетьманської Управи, констатує настання для українського визвольного руху довгоочікуваного моменту з найбільш сприятливою міжнародною кон'юнктурою: «Для українців вибила

дванадцята година. Зовнішні умовини складаються для нас якнайкраще» [13, с.2]. Та при цьому, на думку гетьманця, на перше місце за актуальністю вийшло питання об'єднання зусиль всієї української еміграції під спільним ефективним керівництвом (звісно ж, гетьмана П. Скоропадського) та здатності українців скористатися такою слушною нагодою для відновлення власної державності. Втім, подальший розвиток подій Другої світової війни яскраво засвідчив хибність і марність попередніх сподівань гетьманців на взаємовигідну та рівноправну співпрацю з Німеччиною, а також вкотре довів традиційну нездатність провідників української еміграції до об'єднання навколо спільної і такої, здавалося б, важливої мети.

Таким чином, здійснений аналіз публікацій гетьманського часопису «Нація в поході» дозволяє зробити висновок про досить активне і різноаспектне висвітлення подій початку Другої світової війни (1939-1941) на його сторінках. Ідейне забарвлення та характер оцінок у зазначених матеріалах обумовлювалися, з одного боку, об'єктивною і фактично вимушеною необхідністю для гетьманців демонструвати лояльність та підтримку щодо будь-якої політики нацистського режиму А. Гітлера, адже лише за такої умови можна було й надалі продовжувати діяльність на території Третього Райху. Та, окрім цього, позитивне і схвальне ставлення українського монархічного середовища стосовно амбітної імперської зовнішньої політики Берліну ґрунтувалося також на його широким сподіваннях кінця 1930-х – початку 1940-х рр. щодо можливості відновлення самостійної Української держави якраз завдяки військово-політичним змінам, спричиненим розпочатою німцями війною. Зазначену позицію, багато в чому спільну і для націоналістичного напрямку української еміграції, необхідно розглядати досить обережно і виключно в контексті тогочасної ситуації в Європі. Адже проблема діяльності української політичної еміграції в роки Другої світової війни є достатньо складною і неоднозначною, а відтак – потребує подальшого всебічного, виваженого й фахового вивчення із залученням якомога більшого широкого кола історичних джерел.

Джерела та література

1. Алфьоров О. Нариси діяльності гетьманців у рядах Руху опору Другої Світової війни на теренах України / О. Алфьоров [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.haidamaka.org.ua/0057.html>.
2. Бр. Новий схід Європи // Нація в поході. – 1939. – Ч.12. – С.1-2.
3. Від Редакції // Нація в поході. – 1939. – Ч.6. – С.15-16.
4. Від редакційної колегії й адміністрації // Нація в поході. – 1939. – Ч.14-15. – С.32.
5. Гай-Нижник П.П. Український консерватизм і Гетьманський рух у ХХ ст.: нариси історії становлення та розвитку / П.П. Гай-Нижник // Гілея. Науковий вісник. – 2011. – Вип.43. – С.15-38.
6. Губчак О. «Радієві скитальці» (Спомини із воєнної завірюхи в Польщі) / О. Губчак // Нація в поході. – 1940. – Ч.3-4. – С.20-26.
7. З життя українців потойбіч Райну // Нація в поході. – 1939. – Ч.16-17. – С.28-29.
8. З Комунікату Пресового Відділу Гетьманської Управи: Події в середущій Європі й завдання української політики. Карпатська Україна // Нація в поході. – 1939. – Ч.4. – С.9-13.
9. Кентій А. ОУН та гетьманський рух у 1930-х – на початку 1940-х рр. / А. Кентій // Студії з архівної справи та документознавства. – 1999. – Т.5. – С.222-224.
10. Колісник Д. В. Гетьманський рух і преса української політичної еміграції (1920-1930-ті рр.) / Д.В. Колісник. – Д. : НГУ, 2008. – 171 с.
11. Колісник Д.В. До проблеми пронимецької орієнтації гетьманського руху П. Скоропадського напередодні та на початку Другої світової війни / Д.В. Колісник // Гуманітарний журнал. – 2007. – №1-2. – С.104-109.
12. Лист Б. Гомзина до В. Петріва від 26 квітня 1940 р. // ЦДАГО. – Ф.269. – Оп.2. – Спр.128. – Арк.44а.
13. Мурашко В. 22 червня 1941 року / В. Мурашко // Нація в поході. – 1941. – Ч.9-10. – С.2-3.
14. Назарук Ю. Олександр Скоропис-Йолтуховський – чільний діяч гетьманського руху / Ю. Назарук // Український консерватизм і гетьманський рух: історія, ідеологія, політика / Гол. ред. Ю.І. Терещенко. – К., 2003. – Вип.7-8. – С.271-281.
15. Напрявні Гетьманського Руху в справах внутрішніх і зовнішніх // Нація в поході. – 1940. – Ч.15-16. – С.26-27.
16. О.Б. Перспективи англо-советського союзу й Україна // Нація в поході. – 1939. – Ч.9. – С.10-11.
17. Омелянович-Павленко М. Битва народів у Фландрії й Артуа / М. Омелянович-Павленко // Нація в поході. – 1940. – Ч.9-10. – С.3-9; Ч.11-12. – С.5-13; Ч.15-16. – С.4-6
18. Омелянович-Павленко М. Трьохтижнева кампанія німецько-польська в р. 1939 / М. Омелянович-Павленко // Нація в поході. – 1939. – Ч.14-15. – С.1-6.
19. Організація хотіння // Нація в поході. – 1939. – Ч.1. – С.1-4.
20. Осташко Т. В. Липинський і П. Скоропадський: причини і наслідки конфлікту // В'ячеслав Липинський в історії України (до 120-річчя з дня народження) / Т. Осташко. – К., 2002. – С.113-124.
21. Осташко Т. Історіографічний огляд гетьманських періодичних видань 1920-х – початку 1930-х рр. / Т. Осташко // Історіографічні дослідження в Україні. – К. : Інститут історії України НАН України, 2002. – Вип.11. – С.121-132.
22. Осташко Т., Чечина О. Листи С. Шемета до Д. Дорошенка як джерело вивчення українського гетьманського руху 1940-1941 рр. / Т. Осташко, О. Чечина // Український консерватизм і гетьманський рух: історія, ідеологія, політика / Гол. ред. Ю.І. Терещенко. – К. : КНЛУ, 2008. – Вип.14. – С.228-274.
23. Пакт трьох потуг // Нація в поході. – 1940. – Ч.15-16. – С.19-21.
24. Петрів В. Розвій німецької воєнної штуки / В. Петрів // Нація в поході. – 1940. – Ч.9-10. – С.12-17.
25. Піскун В. Політичний вибір української еміграції (20-ті роки ХХ ст.) / В. Піскун. – К. : МП «Леся», 2006. – 671 с.

26. Регламент С.Г.Д. // ЦДІА України у м. Львів. – Ф.359. – Оп.1. – Спр.374. – Арк.202-207.
27. Реєнт О. Павло Скоропадський / О. Реєнт. – К. : Альтернативи, 2003. – 304 с.
28. Сидоренко Н. Гетьманська преса в Європі / Н. Сидоренко // Український консерватизм і гетьманський рух: історія, ідеологія, політика / Гол. ред. Ю.І. Терещенко. – К. : КДЛУ, 2000. – Вип.4. – С.322-330.
29. Скоропадський П. До Вождя й Державного Канцлера / П. Скоропадський // Нація в поході. – 1941. – Ч.9-10. – С.1.
30. Трощинський В.П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище / В.П. Трощинський. – К. : Інтел, 1994. – 260 с.

Колесник Д. В. Начальный этап Второй мировой войны в освещении гетманского журнала «Нация в походе» (1939-1941)

В статье на основе анализа публикаций периодического издания консервативно-монархического (гетманского) движения – «Нация в походе» (Берлин, 1939-1941) – рассматривается оценка событий начального этапа Второй мировой войны монархическим течением украинской эмиграции.

Ключевые слова: гетманское движение, П. Скоропадский, «Нация в походе», Третий Рейх, Вторая мировая война.

Kolisnyk D. V. The initial phase of the World War II in light of Hetman magazine «The Nation in the campaign» (1939-1941)

Assessment of events of the initial phase of World War II by monarchy group of the Ukrainian emigration, based on an analysis of the publications in periodical of the conservative-monarchist (Hetman's) movement – «Natsiya v pokhodi» (Berlin, 1939-1941), is considered in the article.

Keywords: Hetman's movement, «Natsiya v pokhodi» (Berlin, 1939-1941), P. Skoropadsky, the Third Reich, the World War II.

УДК: 04 (477.7)"18/19".3036.7

Є. С. Сидорович

ФРАНЦУЗИ В ЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ ПІВДЕННИХ ГУБЕРНІЙ УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ ХVІІІ – В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.: ДОРЕВОЛЮЦІЙНА ІСТОРІОГРАФІЯ ПИТАННЯ

В статті розглядаються основні праці відомих дореволюційних вчених, які опрацьовували тематику присутності французьких переселенців на півдні України у досліджуваний період. Автор розподілив праці істориків на чотири хронологічні періоди і характеризував особливості їх історіографії. Аналізуються також основні напрями вивчення дослідниками проблематики економічної діяльності представників іноземної нації в Новоросійському краї.

Ключові слова: французи, історіографія, гуманітарна наука, царська держава.

Російська історична наука почала формуватися як одна з гуманітарних дисциплін в ХІХ ст. З'явилася категорія науковців-істориків, які почали досліджувати розвиток та становлення своєї держави. Такі праці зумовлені особливістю внутрішньої та зовнішньої політики царської держави. Поряд з провідними проблемами всеросійської історії, у цей час виокремилися «другорядні», наприклад, іноземне втручання в становлення різних регіонів країни. Загалом, закордонна політика царської держави, яка була спрямована на нормалізацію відносин з Західною Європою, давала можливість дореволюційним вченим досліджувати певні аспекти присутності французьких переселенців на території південної України у вказаний історичний період.

Основною метою дослідження є виділення основного доробка вчених ХІХ – початку ХХ ст., що висвітлював присутність цих іноземців на півдні України. В дослідженні проводиться історіографічний аналіз, який дозволяє описати загальну картину вивчення господарської діяльності колишніх підданих короля Людовіка ХVІ у становленні Новоросійського краю.

У публікації опис виокремлених праць поділений за чотирма періодами (за правліннями монархів царської держави): 1) 1825-1855 рр.; 2) 1856-1881 рр.; 3) 1881-1894 рр.; 4) 1894-1917 рр. Основна увага приділяється дослідженням тих науковців, які розглядали економічну діяльність іноземних підданих у південно-західній частині Російської імперії.

А) **1825-1855 рр.** Період правління Миколи І, в якому історики звертають свою увагу на становлення Новоросійського краю та участь у ньому французьких переселенців. У даному дослідженні виокремлюється хронологічний принцип при аналізі цих праць. Так, вчений В. Андроссов, аналізуючи господарський розвиток Російської імперії в першій половині ХІХ ст., виділяв Таврійську губернію, яка була, на думку автора, одним з центрів виноробства. Науковець говорячи стосовно впливу французів на цю сферу економіки, виокремлював виноробне училище, яке було засновано Вільгельміном Рув'є на початку ХІХ ст. [1].